

ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ

III-IV КОНГРЕС СХОДОЗНАВЦІВ

до 150-ї річниці від дня народження Агатангела Кримського

Частина I

23–24 грудня 2020 р.

Видавний дім
«Гельветика»
2020

Пилипенко В. М.
*кандидат історичних наук,
доцент кафедри археології, етнології
та краєзнавчо-туристичної роботи
Національного університету «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка*

ОБРАЗ КРИМСЬКИХ ТАТАР У ТВОРЧОСТІ МАРТИНА ПАШКОВСЬКОГО

Початок 17 століття видався для Речі Посполитої дуже насиченим часом: війни у Прибалтиці, інтервенція до Московії, загострення стосунків із Кримом та Портою. І суспільство, принаймні освячена його частина, реагувала на ці події значною кількістю публіцистичних та літературних текстів. Загалом, політична публіцистика відігравала важливу роль у політичному житті Польсько-Литовської держави. За її допомогою проводили політичну агітацію у шляхетському середовищі, відбувала рефлексія політичного життя. За перо бралися і шляхтичі, і священники, і, звісно, «професійні» письменники.

Одним із таких авторів був Мартин Пашковський (Marcin Paszkowski). Плодовитим цього автора назвати не можна, адже у його творчому доробку кількадесят невеличких поезій. 2017 року твори Мартина Пашковського дочекалися фахової едиції, яку зробив польський дослідник Міхал Курань [3]. В основному це оказіональна поезію на тему турецько-татарської агресії. Найбільш відомими творами Пашковського є «Dzieie tvreckie u utarczki kozackie z Tataru» та переклад на польську мову «Хроніки Європейської Сарматії» Олександра Гваньїні, текст якої він не лише переклав, а й розширив власними вставками.

Нас цікавитиме опис кримських татар та їх держави у творчості Мартина Пашковського. Загалом, згадок про татар у Пашковського багато, що й не дивно, зважаючи на тематику його творів. Але найцікавішим для нашої теми є «Dzieie tvreckie u utarczki kozackie z Tataru». Твір тішиться не бурхливою, проте постійною увагою українських дослідників, адже в ньому вміщено поетичний опис дніпровських порогів та того, як їх долали козаки. Саме цей фрагмент викликає найбільше інтересу в українських дослідників. У перекладі В. Шевчука його часто передрукують у вітчизняних збірках та антологіях. Натомість польські історики акцентують увагу на тому, що «Dzieie tvreckie» були однією з перших спроб опрацювання турецької мови у Європі, адже в додатках містили коротенький польсько-турецький словничок на 700 слів. Загалом, половина тексту була присвячена турецькій культурі, традиціям, побуту та релігії, що робить, що робить цей твір ще й

своєрідною енциклопедією [1, с. 79]. 2018 року текст був виданий із сучасним науковим апаратом [5].

Роздуми автора про «східний світ», як припускають дослідники, можуть ґрунтуватися на власних спостереженнях. Не виключено, що Пашковський якийсь час міг перебувати у турецькому чи татарському полоні. Найповніше біографія поета викладена у монографії М. Кураня [2, с. 19–40].

Як же описує татар та їх державу поет? У більшості своїх творів Пашковський описує татар, як жорстоких грабіжників. При чому слід акцентувати увагу на тому, що їх характеризовано, як грабіжників, а не загарбників. Таке ставлення до татар було розповсюдженим, адже усі розуміли, що головна мета татарських нападів – грабунок, а не захоплення територій. Натомість турків характеризували, як потенційних загарбників.

Мартин Пашковський, як і його поети-сучасники, описуючи ворогів Речі Посполитої не скупився на епітети. Найпоширенішими характеристиками татар і турків були: блюзнірський, дикий, бридкий, хитрий, зрадливий. Турків, і особливо татар, Пашковський називав псами (дикими псами). Образ пса/вовка часто зустрічається у міфологічних системах слов'янських народів. На нашу думку, Пашковський навмисне використовував символ, який був зрозумілий для сучасників і мав негативне значення. Образ вовка/пса є амбівалентним, має як негативне так і позитивне трактування. Звісно, що у випадку з татарами використовувалось лише негативне значення образу. Окрім того, що вовк пов'язаний із хтонічним світом і асоціюється зі світом мертвих, він ще пов'язаний із нечистою силою. Етнологи фіксують польські повір'я, за яким диявол перетворюється на вовка, або ж вовк є дияволовим конем [6, с. 128–129]. Татар і турків назвали псами, вкладаючи у це прізвисько такий же негатив як і у образ вовка. Наприклад, вважалось, що чума, холера та інші епідемії приходять у вигляді великого білого пса.

Описуючи ворогів, поети та письменники часто наголошували на страшній зовнішності. Пашковський не був виключенням:

a z twarzy straßni na poyrzeniu [3, с. 3.].

На нашу думку, підкреслюючи потворність ворога, автори вказували не на анатомічні особливості, а на їх внутрішню потворність.

Кілька разів у тексті «Dzieie tvreckie» згадувалось, коли головний герой твору перебував у турецькій неволі, то його намагалися схилити до гомосексуального зв'язку. Ми вважаємо, що кількаразове повторення цього сюжету в тексті повинно було навести читача на думку про гріховність всього народу (турків і татар). Насправді ж, Пашковський був добре обізнаний із ісламськими традиціями і, напевно, знав, що в ісламі, як і у християнстві, гомосексуалізм вважається гріхом.

На біблійні асоціації мала нашоувхнути читача інформація про те, що татари не вживають ні хліба, ні вина. Звісно, це була неправда. І хліб, і вино татари і турки вживали [оригінал, с. 3.]. Для будь якого християнського читача хліб і вино символізували тіло і кров Христову і були важливою частиною таїнства свхаристії. Таким чином, Пашковський у вишуканий спосіб підкреслював те, що вороги Польщі не були християнами.

Неодноразово у тексті «Dzieie tvreckie» Пашковський наголошував, що турки і татари не мають діючого права і законів:

Narod to zbyt okrutny, żywota sprosnego

Wiary u Cnoty niema, ni prawa żadnego.

... Naydzie tam sprawedliwość pretką na rynku,

Mars sprawę wnet odprawi w takim pojedynku [3, с. 2–3].

Як наслідок відсутності права у турків і татар існувало всевладдя султана:

Lecz wolą Cesarską wszyscy postępuią,

Każę zabić zabią, zetną, spalą, struą [3, с. 49].

Пашковський називає татар кочовим народом. З одного боку, це – очевидне твердження, яке не викликало у сучасників заперечень. З іншого – в політичній теорії XVI – XVII ст. кочові народи вважались «нижчими» від осілих землеробських. В такий спосіб поет знову зображував перевагу поляків над своїми опонентами.

Отже, характеристики, які Мартин Пашковський давав татарам (і туркам) у поемі «Dzieie tvreckie y utarczki kozackie z Tatory», не завжди відповідали дійсності. Хоча сам автор був добре обізнаний із реаліями і Криму, і Османської імперії. Причина такої невідповідності схована у символічному значенні тих характеристик, якими поет наділив ворогів Речі Посполитої.

Список використаних джерел:

1. Baranowski B. Znajomość Wschodu w dawnej Polsce do XVIII wieku. – Łódź, 1950.
2. Kurań M. Marcin Paszkowski – poeta okolicznościowy i moralista z pierwszej połowy XVII wieku. – Łódź, 2012. – 664 s.
3. Marcin Paszkowski. Utworzy okolicznościowe. Część 1-2. / opracował Michał Kurań. – Warszawa, 2017.
4. Paszkowski M. Dzieie tvreckie y utarczki kozackie z Tatory. – Kraków, 1615.
5. Siemieniec-Gołaś E., Pawlina A. Marcin Paszkowski i jego «Dzieie tureckie i utarczki kozackie z Tatory...» (1615). – Kraków, 2018. – 234 s.
6. Гуря А. Символика животных в словянской народной традиции. – М., 1997.